

80 שנה ל"מבצע ברברוסה" - אקציית הילדים והזקנים בגטו קובנה

בן-ציון קליבונסקי

בשלהי שנת 2011 יצא לאור ספרו באנגלית של פרופסור דוד בנקיר ז"ל "גירוש והשמדה: עדויות שזאה מהפרובינציה הליטאית" בהוצאת יד ושם. ספר חשוב זה, שהייתה לי הזכות הגדולה להשלימו ולערוך אותו, פותח בדברי ההקדמה האלה: "בה בעת שהשואה בערים הליטאיות הגדולות וילנה וקובנה נחקרה לפרטיה, אין כמעט עדיין מחקר כלשהו על החיסול של היהודים בעיירות השדה".¹ האומנם צדק דוד בנקיר, כשקבע כי השואה בשתי עריה הגדולות של ליטא כבר נחקרה לפרטיה? ברצוני לעמוד על אירוע אחד בחיי הגטו בקובנה - אקציית הילדים והזקנים בשני הימים 27 ו-28 במרס 1944.

סבי, שעל שמו אני נקרא, נרצח באקצייה זו, אך לא נודע למשפחתנו באיזה משני הימים הוא נלקח. מכל מקום, היה ברור לנו שמקום הירצחו היה בפורט התשיעי, מבצר הסמוך לגטו קובנה, שכן זה היה מקום הרצח של רוב יהודי העיר. בעייני בזיכרונות ניצולי הגטו, הופתעתי לגלות שלאי-הוודאות שלנו בעניין יום הרצח נוספה עוד אי-ודאות, והיא - מקום הרצח עצמו. כך, למשל, כתב על כך יעקב אולייסקי, שהיה מנהל "אורט" בקובנה ובארץ, ויושב-ראש איגוד יוצאי ליטא: "באותם שני ימים אספה ה'גישטאפ' כ-1200 נפש, מהן כ-700 ילדים, שהוטלו לקרונות-משא, הועברו לאן שהועברו ונרצחו".² ולא בכדי סתם יעקב אולייסקי ולא ציין להיכן הועברו. יוסף גאר בספרו "אומקום פֿון יידישער קאוונע" (אובדן קובנה היהודית) שכתב במינכן ב-1948, היינו ארבע שנים בלבד לאחר האירוע הטראגי, הוא ציין על אודות היום הראשון של האקצייה: "לאן סתבו את הקורבנות לא היה ידוע בשעתו. לאחר זמן נודע שאת קורבנות היום הראשון של האקצייה הובילו לאושוויץ..."³, ועל היום השני

¹ ד"ר בן-ציון קליבונסקי, יליד וילנה, מהנדס אלקטרוניקה ובעבר מנהל פרויקטים עתירי טכנולוגיה חדשנית, הוא חוקר תולדות יהודי מזרח אירופה ובייחוד היהדות הליטאית ומחבר הספר "כצור חלמיש: תור הזהב של הישיבות הליטאיות במזרח אירופה".

הוא כתב: "כמו שנודע אחר כך, קורבנות יום האקצייה השני הובלו לפורט התשיעי, ושם ירו בכולם ומיד שרפום על מצבור עצים, שעליו שרפו בלא הפסק את גופות ההרוגים אשר הוציאו מהבורות".⁴ כעבור שנים כבר כתב ליב גרפונקל, סגן יושב-ראש ה"אלטסטנראט" ("מועצת הזקנים", שתיווכה בין הנאצים לתושבי הגטו) בקובנה, באופן החלטי יותר: "ביום הראשון, ב-27 במרץ, הוסעו הילדים והקשישים לכיוון העיר. נראה כי כולם הובאו לאושוויץ (פולין), שם הומתו בגזים. ב-28 במרץ הסיעו הגרמנים את הילדים והקשישים אל הפורט התשיעי. שם הושמדו בו ביום".⁵ יצחק גיברלטר, ניצול גטו קובנה, העלה לפניי טענה אחרת: ביום הראשון של האקצייה הובלו הנידונים למוות לא לאושוויץ אלא לווילנה, והוא אף הצביע על קבר אחים מסוים בבית הקברות הווילנאי שעליו לא סומן דבר, והוא-הוא, לטענתו, מקום קבורתם של קורבנות האקצייה ביום זה. מנגד, זוסמן, ניצול אחר שהיגר לארצות-הברית, העיד כי הובל ברכבת שנסעה שישה ימים עד לאושוויץ, ושם, למזלו, הוא הצליח לשרוד.

אם נוצר אפוא רושם, ששואת יהודי גטו קובנה כבר נחקרה לפרטיה, לפחות בעניין אקציית הילדים והזקנים עדיין רבה אי-הוודאות על פרטיה, והעדויות הנזכרות של הניצולים רק מחזקות את התחושה הזאת. אינני מתכוון לנסות ולפתור את התעלומה בשלב זה. ובכל זאת בחרתי לכתוב על אקציית הילדים והזקנים, ולא דווקא בגלל הנגיעה האישית שלי אליה, אלא מסיבה אחרת לגמרי: על-פי עדויות רבות הייתה זו האקצייה הקשה ביותר בתולדות גטו קובנה. אצטט לדוגמה מדברי ליב גרפונקל, במאמר ושמו "האירועים החשובים ביותר בגיטו", כתב כשהגיע לאקצייה זו: "ה-27 וה-28 במרץ 1944 היו לגבי גיטו קובנה הימים האיומים ביותר".⁶ הייתכן? הייתכן שאקציית הילדים והזקנים בת 1200 הנפש הייתה קשה יותר מאשר, למשל, "האקצייה הגדולה" שנתיים קודם לכן שבה נרצחו כמעט עשרת אלפים נפש? אולם דומני שהגדרה כזאת מפרי עטו של גרפונקל, דמות חשובה כל כך בחיי הגטו, דייה לבחון את האקצייה במכלול האירועים האיומים בגטו ולנסות לזהות במה היא הייתה קשה יותר.

פרעות איזמות בסלבודקה

אסקור בקצרה את האירועים עד לאקציית הילדים והזקנים. קובנה הופצצה כבר ביום הראשון של "מבצע ברברוסה", שהחל לפני 80 שנה, ב-22 ביוני 1941. בעיר היו אז 35,000 יהודים, ואליהם הלכו וניתוספו כמה אלפי פליטים מעיירות השדה שבמערב ליטא. שלושה ימים אחר כך, ב-25 ביוני, כבר הייתה העיר כולה בדי חצבא הגרמני. באותו היום, למעשה בלילה, פרצו פרעות איזמות בפרוור סלבודקה. הפוגרום נעשה בידי הליטאים עצמם, והם רצחו בסכינים, בגרזינים ובנשק חם יותר מאלף יהודים. בלילות שלאחר מכן נישנו פוגרומים גם בחלקים האחרים של העיר, ובהם נהרגו במיתות משונות יותר מאלפי יהודים. בד בבד עם אירועים אלו, היו גם מאסרים המוניים ובלא הבחנה של יהודים, שנמשכו עשרה ימים. 6,000 יהודים

נלקחו לפורט השביעי ושם הוחזקו בתנאים קשים מאוד. בליל 7 ביולי נרצחו מחצית העצורים, גברים, ואילו הנשים והילדים שוחררו לבתיהם כעבור ימים אחדים.⁷ ב-11 ביולי פורסם צו, שחייב את כל יהודי קובנה לעזוב את בתיהם ולעבור לגטו שהוקם בפרוור סלבודקה. לגטו נכנסו 30,000 יהודים. אדלג על האקציית ה"קטנות", כגון "אקציית האינטליגנטים" בת 500 היהודים, או אקציית חיסול "הגטו הקטן" בת 1500 היהודים, ואגיע אל "האקצייה הגדולה". ב-28 באוקטובר נצטוו כל היהודים להתייצב ב"מגרש הדמוקרטים", 26,000 איש, אישה וילד. אצטט מהתיאור של רבקה וולבה (גרודזנסקי) בספרה "ואמונתך בלילות":

בוקר זה נחרת עמוק בזיכרוני. היה קר מאוד ושלג כבד כיסה את הרחובות והשבילים שדרכם היה עלינו לעבור. הלכנו לכיוון הכיכר. מכל הבתים והחצרות הגיחו עוד ועוד אנשים והצטרפו אלינו. לפני כולם - לעבר הכיכר... לאורן של קרני השמש הראשונות ראינו, כי פרטיזנים ליטאים וחיילים גרמנים מקיפים את הגיטו. היה זה משמר כבד מאוד. לפנינו ניצבו כחמישה גרמנים שניכר כי דרגתם גבוהה - והם החלו למיין את הקהל: אלה לימין, ואלה לשמאל. כך עמדנו על רגלינו בשורות משך כל היום וחיכינו לתורנו... בעצם, לא תפסנו איזה צד הוא הטוב יותר - הימין או השמאל... עצם העובדה שעמדנו פנים אל פנים מול הצוררים הללו, מול פרצופיהם האכזריים, בילבלה את דעתנו.⁸

ראוי לציין שההיכרות שלנו עם סלקציות מסוג זה היא מתקופת מחנות ההשמדה, ואילו האקצייה המדוברת הייתה באוקטובר 1941, כשעדיין לא הוקם אפילו מחנה השמדה אחד בפולין. ובכן, בסלקציה נלקחו יותר מ-9,000 יהודים; הם שוכנו ב"גטו הקטן", ולמחרת נרצחו בפורט התשיעי. בבת אחת "הועלמו" יותר משליש מתושבי הגטו, ולא בכדי אני משתמש במילה הועלמו, שכן תושבי הגטו הנותרים לא ידעו באותו הזמן מה עלה בגורל הנלקחים. והוסיפה לתאר רבקה וולבה:

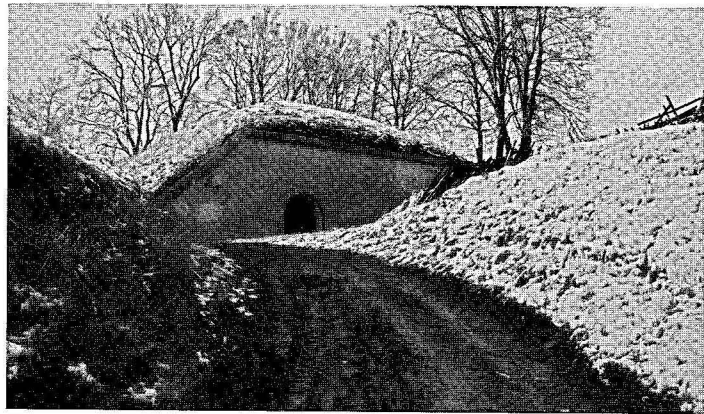
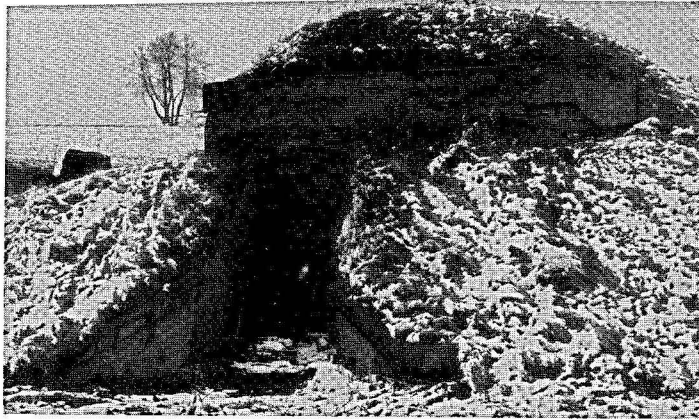
ביום המחרת לא נלקחו הפועלים לעבודה במפעלים הגרמניים. מכל בית בקעו קולות בכי היסטריים. נורא היה לעבור ברחוב. אנשים לא אכלו ולא ישנו, לא היו מסוגלים לעשות מאומה, אפילו לא לחשוב! קשה לתאר את הכאב והיגון שאפפו את כולנו. הרגשנו שעולמנו חרב עלינו.⁹

כעבור כמה ימים הופיע הממונה הגרמני על ענייני הגטו, והכריז כי לא יוצאו עוד אנשים מהגטו, וזאת בתנאי שהיהודים ימלאו בדייקנות את חובת העבודה. ובאמת במשך שנה ושלושת-רבעי השנה חל שקט יחסי, כלומר לא היו אקציית המוניות, אף שרציחות יום-יומיות של יהודים או שילוחים לעבודות כפייה בלטווייה או באסטוניה של מאות יהודים היו גם היו.

במצבם של גטאות ליטא חל שינוי מכריע בעקבות פקודה שהוציא הימלר ב-21 ביוני 1943, ובה הורה לחסל את הגטאות ולהקים במקומם מחנות ריכוז.¹⁰ באותה העת היו בליטא שלושה גטאות: בוילנה, בקובנה ובשוול. גטו וילנה בן 19,000 היהודים נסגר לאחר ש-5,000 נשים, ילדים וזקנים נלקחו למחנות המוות בפולין ובפונאר שליד וילנה ושם נרצחו, ואילו שאר היהודים נשלחו לעבודות כפייה באסטוניה ובלטוניה. רק 2,000 יהודים נשארו בוילנה ורוכזו בארבעה מחנות עבודה. לא כן היה גורלם של יהודי גטאות שוול וקובנה. אמנם גם משני גטאות אלו פוזרו קבוצות של יהודים ומשפחותיהם למחנות עבודה בסביבה הקרובה, אך שוול וקובנה היו למחנות ריכוז. ומטבעם של מחנות הריכוז, בניגוד לגטאות, שהם נועדו לאנשים עובדים. אלה שלא התאימו להגדרה זו, היינו ילדים, זקנים, נכים וחולים, גורלם נחרץ. הדבר קרה בראשונה בשוול. ב-5 בנובמבר 1943 הקיפו כמה פלוגות ס"ס ואוקראינים את הגטו. לאחר שהעובדים היהודיים יצאו למקומות עבודתם, ובגטו נשארו הזקנים והילדים, ציוו הנאצים ועוזריהם על המשטרה היהודית לרכז בכיכר את כל הנשארים. אולם השוטרים לא נשמעו להוראה, עברו מבית לבית והזהירו את היהודים שלא ייצאו מבתיהם, ויעצו להם להסתתר. הגרמנים החלו אפוא לפעול בעצמם וגררו זקנים וילדים ממקומות מחבוא. אופן פעולה דומה הם נקטו גם במחנות העבודה הסמוכים. הנלכדים - 600 ילדים ו-200 זקנים - הועלו על משאיות וגורלם לא נודע זמן רב. מעדות של עובד רכבת עולה שהם נלקחו לאושוויץ.¹¹ ידיעות על אקצייה זו הגיעו לקובנה כעבור יומיים. הורים לילדים הבינו שנפל הפור, וגם גורל ילדיהם ייחרץ לשבט.¹² כולם היו בבהלה ורבים החלו לחפש פתרונות לילדיהם, ובכלל זה - מסירתם לגויים. בדרך זו הצליחו להציל כמה מאות ילדים.¹³

זעקות שבר ומוסיקה ג'ז

חששם של ההורים בקובנה לא היה חשש שווא. ב-26 במרס 1944 נצטוו כל אנשי המשטרה היהודית להתייצב למחרת השכם בבוקר במגרש שליד המיפקדה הנאצית, כדי לקבל הוראות בעניין היערכות מיתחם המחנה להגנה אווירית מפני הסובייטים. משהתכנסו כולם, הוצאו מביניהם חברי תזמורת המשטרה והוכנסו למשרדי המיפקדה, והשאר נצטוו לשבת על הרצפה. באותו הזמן הגיעו לגטו מכוניות ואוטובוסים רבים שחלונותיהם אטומים בצבע. מהמכוניות יצאו אנשי גסטפו ואוקראינים. הם הקיפו את השוטרים ופקדו עליהם לחזול על ארבע ולעלות אל האוטובוסים. השוטרים במיטב מדיהם וסמליהם הובאו לפורט התשיעי והוכנסו לתאי צינוק. תחילה הוצאו לחקירה ראשי המשטרה היהודית ואחר כך כל שאר השוטרים. הם נדרשו לגלות היכן נמצאים ה"מלינות", היינו מקומות המחבוא שהכינו היהודים מראש מאחורי קירות ומתחת לרצפות ברחבי הגטו. בחקירות הוכו השוטרים ועונו באכזריות. מתוך 130 השוטרים האסורים שבעה לא עמדו בעינויים ומסרו את מקום המלינות שהיו ידיעות להם. מה קרה באותו הזמן בגטו קובנה עצמו? לאחר שהעובדים היהודיים

מראות הפורט התשיעי ליד קובנה, חורף 2008 (צילום: יוסי אחימאיר)

יצאו למקומות עבודתם שמחוץ לגטו או לבתי המלאכה שבגטו, החלה לנוע ברחובות מכונית, וברמקול הכריזה שעל כל היהודים להישאר בבתיהם, ולא - יירו בהם.¹⁴ הנאצים החלו לעבור מבית לבית ולקחו עמם ילדים עד גיל 12-13 וקשישים מבני 55 ומעלה, וכן חולים ונכים. הנאצים לא בחלו בשום אמצעי כדי לחשוף כל מחבוא אפשרי. תיארה את הזוועה סוניה סגל-ורשבסקי, שעסקה בחינוך הילדים בגטו:

הגרמנים אצו רצו כחיות טורפות מבית לבית, עלו על עליות, חיפשו במרתפים ובדירי-עץ והוציאו את הקורבנות הרכים - את ילדינו מחמדינו, ששון חייהם ותקוות עתידם של כלואי הגטו. במקרה שניסתה האם להתנגד לרוצחים, הרגו אותה ואת ילדה בו במקום, או שהיו משסים בה כלבים גדולים וברגע הבהלה היו חוטפים ממנה את ילדה.¹⁵

הילדים והזקנים שנתפסו נלקחו אל האוטובוסים. לאחר מילוי אוטובוס, הוא היה נוסע לכיוון העיר ושב ריק כעבור זמן קצר. כתב יוסף גאר: "כדי לעמעם את הבכיות החזקות של הילדים והאמהות שאולצו במו ידיהן להביא את ילדיהן הקטנים לאוטובוסים, הפעיל בהם הגסטאפו מוזיקה רעשנית. אבל את התמונות קורעות הלב לא היה אפשר להחריש באמצעות שום מוסיקת ג'ז, ובכל שטח הגטו נשמעו זעקות שבר של יהודים מעונים, שביום בהיר אחד התנפלו עליהם רוצחים נאציים".¹⁶ מה חשו הילדים עצמם, אותם ילדים שהתחבאו מפני הקלגסים האיומים? שלום קפלן (לימים אילתי) ואמו שמעו גם הם את ההכרזה ברמקול שעל כל תושבי הגטו להישאר בבתיהם. וכך כתב בספרו המצוין "לחצות את הנהר":

מכאן ואילך הכול נעשה מיכנית, אף שהדם אזל מן האיברים, והידיים רעדו. במהירות עצומה התלבשנו... אמא אולי גם הספיקה לחפון דברי מאכל כלשהם, וכבזק גלשנו אל המרתף. מאז האקציה הקטנה חזרנו מספר פעמים ותרגלנו ירידות אל המרתף... קשה היה לי לתאר לעצמי כי פעם באמת יקרה לנו משהו. עכשיו התגלגלנו פנימה בינות לגרוטאות שונות, סירים וסמרטוטים, עמוק ככל האפשר... בחוץ החלו להישמע כלי רכב נוסעים וחיללים צועדים. דרוכים עצרנו נשימתנו, מקשיבים, ממתנים... לפתע בקעה אלינו דרך האשנב... יללה קרובה מקפיאת-דם - משה'לה!!! נשמעו נשיפות של מאבק כלשהו, גניחות של התנגדות; בקללות וחרפות נזעמים הוסה הקול הזועק ורק יבבה דקה, אינסופית שרדה ממנו, כשל חיה פצועה אנושות, ואנו כבר ידענו - לוקחים את הילדים! אשר אידע בגטאות אחרים, נחת ובא עלינו.

שוב ושוב חזרו קולות של מגפיים סורקים את דירתנו, חולפים בחדרים, מזיזים ומהפכים, ממאנים להרפות. כאילו באו עם רשימות שמיות ואינם מניחים. ואנו כל פעם מחדש מתאבנים - שרק לא יירדו למרתף, שיסתפקו בחיפושיהם בדירה, שיילכו מכאן. ואז נשמעו בחצר צעדים אשר בבת-אחת פנו מטה, במיפנה חד, היישר לפתח המרתף. קולות של שניים... אני לא נושם, ליבי לא פועם, מרכז כל כוחי בלהתכווץ... הדלת נפתחת בכוח רב, והיא נענית ונפתחת. הם מגששים את דרכם פנימה ואני אבן. העיניים חתומות בכוח כה רב, עד שספק אם יוכלו פעם להיפתח... ולפתע נופל דבר-מה... וחוסם את דרכם. כנראה שאין להם פנס... הם סבים אחרוניים. צעדיהם נשמעים שוב, עולים במעלה השיפוע, יוצאים ומתרחקים".¹⁷

ואילתי הוסיף והעיד על מה שהגיע לאוזניו אל תוך המרתף: "ומסביב נמשך התופת. גל אחרי גל, בין דממות קצרות, פרצו מדי פעם מחדש ובאו מבעד לאשנב קולות צעידה נמרצים, צווחות פולחות לב, גידופים חורצים בגרמנית או אוקראינית, וקריאות שבר של אמהות השוכלות את ילדיהן בעוד אלה בחיקן... שוב ושוב נשמעו אנקות מאבק

חסרי תוחלת, זעקות, שיש והיו נקטעות באחת".¹⁸ הגרמנים לא נמנעו מלהשתמש בגרזינים ובמוטות ברזל. אל מקומות שחשדו כי מסתתרים בהם יהודים, הם זרקו רימוני יד, ורבים מתו בהתפוצצויות אלו. אמהות עשו מאמצים נואשים להחביא את ילדיהן הרכים מפני המחפשים, כעולה מתיאורו של אברהם-בייניש גוטרמן:

במקום אחד הם [הגרמנים] הבחינו באבנים. מתחת לאבנים מצאו הגרמנים קרש, ומתחתיו - בור שבו שכבה אם עם ילד. את הילד קרעו מידי אמו, ובאם ירו בו במקום. במקום אחר נכנסו הגרמנים לאורווה. סוס עמד בה ואכל חציר מתוך שק. הם הסירו את השק מהסוס ומצאו בו ילד קטן".¹⁹

אמהות אף הזריקו לתינוקות שלהן זריקות הרדמה כדי שהם לא יסגירו את מחבואם, ולא מעטים מהם לא שבו לחיים.²⁰ כך נמשכה האקציה כל היום. לעת ערב חזרו העובדים היהודיים ממקומות עבודתם. קשה אף לדמיין את תגובותיהם משגילו מה קרה בגטו בעת היעדרם. להלן תיאור מזעזע מפרי עטה של רבקה וולבה:

רק כשנסתיים יום העבודה ואנו יצאנו החוצה - נודע לנו בדיוק מה קרה. חיש אצנו-רצנו הביתה... המחזות שניגלו לעינינו ברחובות הגיטו וקולות השבר - זיעזעו אותנו עד עמקי הנשמה. בכל הרחובות הסתובבו אמהות ואבות, שחזרו זה עתה מעבודתם, מרטו את שערות ראשם וזעקו את שמות ילדיהם - בתקווה שהילדים הצליחו להסתתר, ועתה ייצאו ממחבואיהם. אך לרוב, היו התקוות הללו תקוות שווא. נראה היה שהאנשים יצאו מדעתם.²¹

סיכמה סוניה סגל-ורשבסקי: "יגון עמוק ואבל כבד ירדו על הגיטו. הפצע היה עמוק, הכאב כירסם בלב והצער גדול מנשוא; לא היו מלים כדי להקל אפילו במקצת את נטל הדאגה והיאוש של האמהות השכולות...".²² למחרת, 28 במרס 1944 התחדשה האקציה ביתר אכזריות. על-פי הרשימות שבידיהם, הבחינו הגרמנים שלא הצליחו לתפוס את כל הילדים ביום הראשון, והתמקדו בייחוד ב"מלינות". כתב יעקב אולייסקי: "באותו יום הם באו בלווית כלבי-גישוש ומצוידים בחומר-נפץ ומוטות-פריצה. בחיפושים מבית לבית אספו עוד 300 ילדים וקשישים".²³ אריה סגלסון, לימים שופט בית המשפט המחוזי בתל-אביב, כתב בספרו המרתק "בלב העופל" ביתר פירוט על שהתרחש ביום זה:

שוב פרצו יחידות הס"ס והאוקראינים לגטו... כמחצית השעה לאחר מכן נשמע בגטו פיצוץ עז ואחריו עוד שני פיצוצים. לא חלפו אלא דקות אחדות, וכבר נודע... כי יחידת אנשי ס"ס... מפוצצת בונקרים שאמורים להסתתר בהם ילדים וזקנים... מכוניות של הס"ס עצרו ליד צריפים במקומות שונים בגטו וירדו מהן אנשי ס"ס ושוטרים יהודים ממשטרת הגטו... מיד לאחר מכן הבחינו תושבי הצריפים הקרובים כי השוטר היהודי משוחח עם אנשי הס"ס ולעתים אף מצביע על צריף,

ואז הגרמנים פורצים לתוכו. באותו יום... גילו הגרמנים בונקר שנמצא מתחת לטחנת קמח... שוטר יהודי הוא שהצביע על מקום הימצאו. אנשי הס"ס מצאו שם ילדים, מבוגרים וזקנים. את הילדים הובילו לפורט התשיעי; לעומת זאת את הזקנים ואת המבוגרים, שאחדים מהם היו הורי הילדים, הכו קשות... למחרת היום הם הוסעו לפורט התשיעי.²⁴

פתחתי את דבריי בתהייה בעניין הגדרתה של אקציית הילדים והזקנים כאירוע הקשה ביותר בגטו. דומני שסיכומו של יוסף גאר יפרש היטב את ההגדרה הזאת: "זו הייתה האקצייה האיומה ביותר בגטו קובנה. בשחיתות ההמוניות הקודמות, כאשר הגטו איבד כעשרים אלף נפש, הלכו בייחוד משפחות שלמות יחד, אך הפעם הייתה האקצייה כואבת אף יותר עקב קריעת ילדים מהוריהם. אפילו אצל האופטימיסטים יותר מקרב יהודי הגטו הביאה אקצייה זו לידי איבוד התקווה והציפייה הקטנות ביותר. כל ההשערות על כך שתקופת השחיתות ההמוניות של היהודים כבר חלפה ועברה, ועכשיו זה כבר לא ייתכן, התפוצצו כמו בועות סבון. היה ברור שמידו של מלאך המוות ההיטלריסטי אף יהודי לא ייצא חי, אם לא יקרה במרוצת הזמן נס לא-צפוי".²⁵ אבל הנס לא קרה, והיו יהודים שהביעו את תיסכולם ואת זעמם על כך בהתרסה כלפי שמיא בהשליכם מחלונות בתיהם בחמת זעם ספרי קודש ותפילין.²⁶ מעטים בלבד מילדי גטו קובנה ומזקניו הצליחו להסתתר מעיניהם החוקרות והבולשות של הנאצים ועוזריהם האוקראינים בימי האקצייה ב-27 וב-28 במרס 1944. 1,200 מהם נתגלו ונתפסו והובלו אל מותם. אולם גם ימי הניצולים לא ארכו, ורובם הומתו בימי חיסול הגטו למן 12 ביולי 1944.²⁷

ניצל כבית"רי בזכות הגירוש לסיביר

לסיכום, ברצוני להציג את התגובות לאקצייה במקום אחר לגמרי, ואחורה בזמן. ימים אחדים לפני פלישת הגרמנים לליטא גירשו ממנה הסובייטים יותר מ-20,000 מתושביה, ובהם כמה אלפי יהודים - ציונים פעילים, רביזיוניסטים, תעשיינים ובעלי עסקים, ובמילים אחרות - "יסודות אנטי-סובייטיים". בין המגורשים היו גם הוריי. כעבור תלאות רבות הוגלו 1,500 איש מהמגורשים ובהם 180 יהודים אל מקום שומם באחד המקומות הצפוניים ביותר בעולם על גדות אוקיינוס הקרח. שם הם נדרשו להשתתף במאמץ המלחמתי, לדוג דגים, להמליח אותם, לסדרם בחביות ולשלחם אל החזית. פעילות מפרכת זו בתנאים אקלימיים אימתניים וחסרי רחמים נמשכה גם בתום המלחמה. ב-1947 נודע ליהודים באותה המושבה הנידחת על גורל משפחותיהם וידידיהם שנשארו בליטא, ובכלל זה על האקצייה הנוראה של הילדים והזקנים בגטו קובנה. כתבה על כך אמי בספרה "מירכתי צפון":

חלחלה אחזה בנו כששמענו על האקצייה הנוראה של הזקנים והילדים בגטו

סלבודקה ב-1944. באקצייה זו נרצחו סבתי רחל ואביו של בעלי מנחם... מנחם נרעש מאוד מסופו של אביו. כשנודעו לו תאריכי האקצייה, הוא שלח ביום הזיכרון השלישי ב-1947 מכתב ביידיש אל אחיו ישעיהו, שחי בארץ ישראל: "ישעיהו היקר, הנני יושב עתה וכותב לכם מכתב זה ביום שני בערב. אני מגיע עכשיו מאימא שתחיה, מהמניין. התפללתי ליד העמוד - יום הזיכרון של אבינו הקדוש ע"ה [עליו השלום]. כבר שלוש שנים שהוא בעולם האמת. מזה שלוש שנים שהוא נלקח מאתנו בידי הרוצחים ההיטלריסטים... טראגיות היו שנותיו האחרונות, רחוק מאישה וילדים, בלא שהיה לו אפילו ממי לקבל ניחומים, ואף בלא ידיעה היכן נמצאים אשתו וכמה מילדיו. וטראגי יותר - המוות. מי יודע באילו תנאים זה היה, ומי יודע אם הוא בכלל הובא לקבר ישראל, כלום נותר בכלל זכר מעצמותיו. אוי, כמה נורא להעלות זאת במחשבה. הן איננו יודעים אפילו את יום הזיכרון הנכון... כותב אני לך את המכתב ודמעות ניגרות מעיני בלא הפוגה".²⁸

והוסיפה אמי וכתבה: "לא פעם אחת התבטא מנחם כי הצטרפותו לבית"ר הצילה אותו, במבט לאחור, מציפורני הנאצים, שכן תפקידו בתנועה זו הם שהניעו את השלטונות הסובייטיים לגרשו מליטא לסיביר. אכן, כל אחד מאתנו שיחזר לעצמו את מהלך חייו ואת נס הצלתו. באותם רגעים נזכרתי באירוע שהתרחש כמה ימים לפני גירושינו מליטא. יום אחד חזרה מרוטקה, העוזרת הנכרית שלנו, לביתנו, וסיפרה: 'השתתפתי עכשיו באסיפה של עוזרות בית. הכריזו שם שבעוד זמן קצר ירצפו את מדרכות קובנה בראשיהם של היהודים!' דבריה המזוועים הפחידו אותנו. אבוי, הם התגשמו".²⁹ ועד כמה התגשמו, אפשר ללמוד ממילות שירה של צפורה בלוך-נירמן בקוננה על תוצאת האקצייה:

קול של ילד, בכי, אין שומע,
לילדיה אין עוד האמהות קוראות
מהם כבר איש אינו יודע,
שחטו את כולם כבהמות...³⁰

הערות

- David Bankier, *Expulsion and Extermination: Holocaust Testimonials from Provincial Lithuania*, Jerusalem: Yad Vashem, 2011, p. 8
- 1 יעקב אולייסקי, "בית-הספר המקצועי בגיטו", יהדות ליטא, ד, בעריכת ליב גרפונקל, תל-אביב תשמ"ד, עמ' 138.
- 2 יוסף גאר, אומקום פֿון יידישער קאוונע, מינכן 1948, עמ' 209 (בתרגום שלי).
- 3 שם, עמ' 212. ובאופן דומה כתב משה סגלסון, מנהל בתי המלאכה בגטו, בסיכום ספר זיכרונותיו (משה סעגאלסאן, מיינע זכרונות 1941-1948, [תל-אביב 1958], עמ' 147).
- 4 ל' גרפונקל, "האירועים החשובים ביותר בגיטו", יהדות ליטא (לעיל, הערה 2), עמ' 72.
- 5 שם. וכן כתב משה סגלסון בזיכרונותיו באוקטובר 1945: "בוקר אביב שמשי נאה, 27 במרס בשנת 1944, היה היום האכזרי ביותר ליהודים בגטו קובנה" (סעגאלסאן [לעיל, הערה 4], עמ' 18 [בתרגום מיידיש]).
- 6 גרפונקל (לעיל, הערה 5), עמ' 63-64. המספרים במאמר זה מעוגלים.
- 7 רבקה וולבה, ואמונתך בלילות, ירושלים תשנ"ז, עמ' 68-69.
- 8 שם, עמ' 71.
- 9 לפקודה ראו יצחק ארד, "המדיניות ודרכי הביצוע של 'הפתרון הסופי' בליטא", יהדות ליטא (לעיל, הערה 2), עמ' 45. ארד ראה בפקודה זו בייחוד תגובה למרד גטו ורשה, שהתרחש זמן קצר קודם לכן, כדי למנוע התארגנות ומרד כדוגמת המרד בוורשה.
- 10 "קורות גיטו שאוולי", יהדות ליטא (לעיל, הערה 2), עמ' 190-192.
- 11 משה סגלסון הביא את דברי המפקד הגרמני וילהלם גקה מ-28 במרס בסיום אקציית הילדים והזקנים בקובנה: "זה היה אמור לקרות כבר לפני ארבעה חודשים" (סעגאלסאן [לעיל, הערה 4], עמ' 49, בתרגום מיידיש).
- 12 ראו, למשל, יהודה בייליס, יודקה: מה שהלב זוכר אין השכל יכול לתפוש: סיפורו של ניצול מן התופת, חיפה: אחוה, 2003, עמ' 98-106.
- 13 ראו סעגאלסאן (לעיל, הערה 4), עמ' 20 או את תיאורה השירי של צפורה בלאך-נייערמאן, "קינדער אקציע אין קאוונער געטא", ארכיון יד ושם, M.I./PF, 1129/222, עמ' 3.
- 14 סוניה סגל-ורשבסקי, "ילדי בית-הספר העברי בגיטו", יהדות ליטא (לעיל, הערה 2), עמ' 135. וראו גם סעגאלסאן, שם, עמ' 24.
- 15 גאר (לעיל, הערה 3), עמ' 207. וראו גם סעגאלסאן, שם, עמ' 20.
- 16 שלום אילתי, לחצות את הנהר, ירושלים תש"ס, עמ' 145-147.
- 17 שם, עמ' 148.
- 18 אברהם-בייניש גוטערמאן, "צו דער יארצייט פֿון דער קינדער-אקציע אין קאוונער געטא", בלעטער פֿון יידיש ליטע, בעריכת יעקב ראבינאוויטש, תל-אביב: "המנורה", תשל"ד, עמ' 86-87 (בתרגום מיידיש).
- 19 שם, עמ' 87; גרפונקל (לעיל, הערה 5), עמ' 71.
- 20 וולבה (לעיל, הערה 8), עמ' 94. וראו תיאור דומה אצל גאר (לעיל, הערה 3), עמ' 210.
- 21 סגל-ורשבסקי (לעיל, הערה 15), עמ' 135. והיטיבה להגדיר צפורה בלוך-ניירמן בשירה את האווירה בגטו: "לאחר השחיטה, הלב דואב, בגטו - כמו בית קברות" (בלאך-נייערמאן [לעיל, הערה 14], עמ' 4).
- 22 אולייסקי (לעיל, הערה 2), עמ' 138.
- 23 אריה סגלסון, בלב העופל, ירושלים תשס"ג, עמ' 370-371.
- 24 גאר (לעיל, הערה 3), עמ' 213.
- 25 עדות שמעון סגל, מניצולי גטו קובנה, לפני.
- 26 ראו גרפונקל (לעיל, הערה 5), עמ' 72.
- 27 גיטה לנגלבן-קליבנסקי, מירכתי צפון: מלחמת הישרדות של צעירה יהודייה מליטא על גדות אוקיינוס הקרח הצפוני, אלקנה: "חקר יהדות ליטא", תשע"ג, עמ' 142-143.
- 28 שם, עמ' 143.
- 29 בלאך-נייערמאן (לעיל, הערה 14), עמ' 5 (בתרגום מיידיש).
- 30